

СТИЛІСТИЧНІ ПАРАМЕТРИ Й ЕМОЦІЙНО-ОЦІНОЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ СЛОВА

У статті проаналізовано специфіку німецької аксіологічної лексики різних стилістичних реєстрів, яка відображає оціночне ставлення мовного колективу до того, що стоїть за словом. Аналіз оціночної специфіки слова здійснюється у статті в тісному зв'язку з психологічними, філософськими, соціально-культурними чинниками на фоні реально існуючої лінгвістичної картини.

Актуальність дослідження аксіологічної лексики сучасної німецької мови зумовлена її особливою роллю в мовленнєвій комунікації. Оціночний компонент семантики слова, який створює специфіку аксіологічної лексики, зумовлює неповторну особливість цілого шару лексики. Інтенсивна розробка окремих аспектів аксіології, численні праці загальнотеоретичного характеру стимулюють значний інтерес до цієї проблематики.

Метою нашої статті є аналіз оціночного потенціалу лексики різних стилістичних реєстрів, дослідження їх структурно-семантичних і функціонально-прагматичних особливостей, аналіз способів презентації оціночних параметрів лексичних одиниць у глумачних і двомовних словниках.

Об'єктом аналізу є німецька аксіологічна лексика різних стилістичних реєстрів з точки зору її ідентифікації, категоризації у лексико-семантичній системі мови, функціонування у мовленні.

Матеріальний світ, який оточує людину, має предметну цінність, що реалізується в практичній діяльності, в освоєнні цього світу. Абсолютно все оточує індивіда в його життєдіяльності має для нього значущість і предметну цінність. У процесі цілеспрямованого й вибіркового відображення свідомістю людини реальної дійсності відбувається актуалізація предметної цінності. На аксіологічній шкалі існує певний оціночний еталон [1: 29], який стає інструментом при визначенні оцінки слова.

Розуміючи під стилістичним значенням регулярну співвіднесеність із певними об'єктами екстралінгвістичної дійсності, М.П. Брандес [2: 267], В. Фляйшер, Г. Міхель [3: 211], Е.Г. Різель, Є.І. Шендельс [4: 61] розглядають оцінку (оціночний компонент) як один із типів стилістичного значення.

Водночас у сучасній лінгвістиці розповсюдженою є думка про оціночність як складову й обов'язкову частину семантичної структури слова, що не обмежується стилістичними рамками [5: 95; 6: 190; 7: 82; 8: 118]. На думку Д. Шлібен-Ланге [6: 82], у лексичне значення слова потрібно включати лише ті компоненти, які дають стійку й однозначну характеристику самому явищу, відображеному словом. При цьому стилістичні елементи, які характеризують стиль і призначення мовлення, опускаються.

Широко розповсюджена й думка про те, що оціночний і функціонально-стилістичний компоненти взаємозв'язані [3: 220; 4: 80; 9: 113; 10: 54], хоча не можуть вважатися тотожними. Звичайно, оцінка не може бути віднесена до якого-небудь одного функціонального стилю, бо у всіх функціональних стилях є і безоціночні, й оціночно марковані одиниці. Існує значна кількість стилістично позначених, але оціночно нейтральних одиниць. Стилістичний статус слова не визначається його предметно-логічним значенням, а залежить від сфери й ситуації спілкування.

На наш погляд, стилістичний компонент семантичної структури слова, незважаючи на тісний взаємозв'язок з оцінкою, має право на автономний розгляд. Не маючи референта у матеріальній дійсності, він характеризується, насамперед, ситуацією спілкування. Стилістичний компонент значення слова, на відміну від емоційного й оціночного, не відображає особливостей комунікантів, але без функціонально-стилістичної характеристики слово не може виконувати однієї зі своїх головних функцій – комунікативної.

Отже, стилістичний параметр слова, не будучи його суто мовленнєвою характеристикою, зовнішньою щодо парадигматичних властивостей, є, проте, невід'ємною частиною семантичної структури слова і як такий фіксується у словнику. Він має власний об'єкт відображення – комунікативну ситуацію.

На відміну від нейтральної, стилістично забарвлена лексика має різні ступені естетичної цінності. У центрі тричленної структури знаходяться нейтральні слова, а стилістично забарвлені розміщуються зверху та знизу від нейтральних [2: 263; 10: 102].

Стилістична стратифікація словникового складу диференціює стилістично марковані й немарковані одиниці. Найчіткіше протиставлені одне одному серед маркованих книжні й колоквіальні слова: і ті, й інші потенційно мають емоційну оцінку. Що ж до стилістично нейтральної лексики, то вона, як правило, нейтральна і щодо емоційної оцінки. Переважаючий тип оцінки в таких лексичних одиницях – раціональна, інтелектуальна оцінка, що базується на денотативному компоненті значення. Подібною оцінкою наділені, наприклад, такі слова, як *Verräter, Gefängnis, Schande, hinrichten, sterben, Kranke*.

У більшості випадків емоційну оцінку має один із лексико-семантичних варіантів багатозначного слова – стилістично маркований варіант. Діапазон стилістичного варіювання одиниць емоційно-оціночної лексики досить широкий: від супернейтральних (термін Ю.М. Скребнева), переважно книжних, до субнейтральних (колоквіалізмів, сленгу, просторіч і лайливих слів).

Загалом визнаючи обов'язкову інтеграцію в конотаційній частині семантичної структури слова функціонально-стилістичної й емоційно-оціночної характеристик, навряд чи можна говорити про їх взаємозумовленість. Перша з них вказує на віднесеність оціночної одиниці до специфічної сфери функціонування, а друга відобра-

жає оцінку мовцями предмета номінації. Характеристика лексичної одиниці як пейоративної (у переважній більшості випадків) або меліоративної зумовлена її емоційно-оціночною значущістю.

За своєю природою і відповідно до конкретних соціальних ситуацій лексика високих стилістичних реєстрів традиційно фігурує в офіційній, урочистій мові освічених людей і зустрічається в художній літературі, публіцистиці, наукових виступах, маючи високий соціальний престиж. Для об'єднання таких шарів лексики, як книжна, книжно-літературна, поетична, термінологічна і под., Ю.М. Скребневим запропоновано термін "супернейтральна" лексика. Підставою для об'єднання згаданих шарів є така інтегруюча ознака, як престижність слів, їх підвищена естетична цінність [11: 22].

Незважаючи на різноплановість позначок у більшості сучасних лексикографічних джерел, існують певні критерії відбору супернейтральної лексики. Один із таких критеріїв – наявність у дефініції або перекладі індикаторів супернейтральності. У двомовній лексикографії досить об'єктивним критерієм супернейтральності слугують позначки "книжн.", "поет.", "терм.", "літ.", "іст.", "миф." тощо. У німецькомовній лексикографії це – "bildungsspr.", "geh.", "dichter.", "hist." і т.д.

Емоційно-оціночні потенції супернейтрального, колоквіального й субколоквіального шарів лексики, так само, як і їх експресивність, неодноразово були предметом обговорення в лінгвістиці [2; 10; 12; 13]. Існує думка, що книжна лексика однозначно нейтральна щодо емоційної оцінки. Дійсно, частина книжної лексики (її термінологічний шар) абсолютно нейтральна в цьому плані. Що ж до одиниць цієї лексики (переважно лексико-семантичних варіантів) в іронічному або жартівливому вживанні, то тут її оціночний статус самоочевидний. У лексикографічній практиці оціночний компонент семантики слова знаходить відображення у дефініції та широкому спектрі супровідних позначок. Ось, скажімо, фрагменти книжної лексики з таких авторитетних лексикографічних джерел, як Словник української мови (СУМ) [14], Німецько-руський словарь (НРС) [15], Большой англо-русский словарь (БАРС) [16], Французско-русский словарь (ФРС) [17]:

СУМ

<i>елоквенція</i>	– <u>книжн.</u> , <u>заст.</u> , <u>тепер жарт.</u> ораторське мистецтво, красномовство
<i>манірний</i>	– <u>книжн.</u> , <u>несхв.</u> позбавлений простоти та природності
<i>ренегат</i>	– <u>книжн.</u> , <u>несхв.</u> той, хто поступився своїми переконаннями і перейшов у табір противників; зрадник
<i>словоблудство</i>	– <u>книжн.</u> , <u>зневажл.</u> пусті беззмістовні розмови, балачки
<i>ясновельможний</i>	– <u>іст.</u> , <u>тепер ірон.</u> почесно-шанобливе найменування

НРС

<i>Ablaßhändler</i>	– <u>іст.</u> , <u>презр.</u> торговець индульгенціями
<i>Huld</i>	– <u>книжн.</u> , <u>устар.</u> , <u>теперь б.ч. ирон.</u> милость, благосклонность, преклонение, пиетет
<i>Juristereii</i>	– <u>книжн.</u> , <u>б.ч. неодобр.</u> юридические науки, юридическая казуистика
<i>kleingläubig</i>	– <u>книжн.</u> , <u>пренебр.</u> недоверчивый сомневающийся
<i>Kommafuchserii</i>	– <u>книжн.</u> , <u>ирон.</u> педантичная проверка, правильная расстановка каждой запятой

<i>Nützlichkeitsapostel</i>	– <u>книжн.</u> , <u>ирон.</u> утилитарист
-----------------------------	--

БАРС

<i>excogitation</i>	– <u>книжн.</u> выдумывание, придумывание <u>неодобр.</u> измышление, вымысел
<i>Egeria</i>	– <u>рим. миф.</u> Эгерия <u>преим. ирон.</u> советчица, вдохновительница
<i>phrontistery</i>	– <u>книжн.</u> , <u>ирон.</u> место для занятий и раздумий
<i>sanctified</i>	– <u>книжн.</u> освященный, посвященный <u>ирон.</u> ханжеский

ФРС

<i>moinerie</i>	– <u>книжн.</u> , <u>презр.</u> монашеская братия
<i>principicule</i>	– <u>ирон.</u> князек
<i>ratiocination</i>	– <u>пренебр.</u> умствования, философствования
<i>caudataire</i>	– <u>іст.</u> паж, несущий шлейф римского папы или прелата <u>презр.</u> прихвостень, угодник

Вищенаведені приклади свідчать, що книжна лексика (або лексика, що тяжіє до книжного шару) є досить ефективним засобом вираження оцінки всіх відтінків. Як бачимо, стилістичний статус емоційної оцінки характеризується різницею між фамільярним і високим стилем.

Але якщо сленг – це конденсована форма вираження не лише стилістичного реєстру лексики, а і її емоційної та соціальної оцінки [12: 122], то інші стилістичні шари лексики не мають подібної інтеграції параметрів. Проте функціонально-стилістичні відмінності лексичних одиниць деякою мірою можуть прогнозувати характер потенційної емоційної оцінки. Так, колоквіалізми й субколоквіалізми явно тяжіють до дуже різкої, безапеляційної форми вираження емоційної оцінки – ненависті, зневаги, захоплення, ніжності, несхвалення й под.

Більш тонка й пом'якшена емоційна оцінка (іронічність, жартівливість) властива для книжної лексики. Основна відмінність іронічної лексики полягає у використанні для позначення загальних із нейтральною лексикою референтів таких слів, первинна й основна функція яких полягає у передачі інших, часто протилежних значень:

<i>barock</i>	– 3) <u>ірон.</u> незвичайний, дивний
<i>Drahtzieher</i>	– 2) <u>ірон.</u> закулісний керівник, верховод
<i>Existentialist</i>	– 2) <u>ірон.</u> представник богеми
<i>Isegrim</i>	– 2) <u>ірон.</u> похмура людина, буркотун
<i>Moralapostel</i>	– <u>ірон.</u> мораліст, охочий до повчань

Тут ми бачимо навмисно підкреслену невідповідність між старою "громіздкою", трохи пишномовною формою й іронічним переосмисленням цього слова.

Аналогічно ефект жартівливої комічності досягається шляхом протиставлення книжної "вченої" форми буденному життєвому змісту:

<i>Adamskostüm</i>	– <u>жарт.</u> у костюмі Адама, голий
<i>Anno Domini</i>	– <u>жарт.</u> старість
<i>von Anno Tobak</i>	– <u>жарт.</u> допотопний
<i>bukolisch</i>	– <u>жарт.</u> сільський
<i>Kamerun</i>	– <u>жарт.</u> нудистський пляж
<i>Stinkadores</i>	– <u>жарт.</u> "пахуча" сигара, "ароматний" сир

Чим більш віддалені за тематикою вихідне й жартівливо переосмислене слово, тим сильнішим буде експресивний потенціал лексичної одиниці – виразника емоційної оцінки. Емоційно-оціночні семи, які займають периферійне положення у структурі денотата, можуть легко переміщуватися у сферу конотацій [6: 55]. Значна частина книжних лексичних одиниць характеризується розташуванням емоційно-оціночних сем поза межами денотативного компоненту значення, виражаючи додаткову інформацію. У таких супернейтральних словах, які мають лексикографічну позначку "зневажл.", "несхв.", "жарт.", "ірон." і т.д., як

<i>Einimpfung</i>	– <u>ірон.</u> повчання
<i>lackieren</i>	– <u>жарт.</u> обманути,

денотативний компонент значення нейтральний, а емоційно-оціночні семи входять у конотативний компонент значення як додаткові елементи смислової структури слова.

Є всі підстави твердити, що чітке визначення положення емоційно-оціночних сем у семантичній структурі супернейтральних слів неможливе, оскільки вони можуть займати як центральне, так і периферійне положення в денотативному компоненті значення, а також можуть бути віднесені до конотативного компонента значення [6: 59].

Згідно з широко розповсюдженим традиційним поглядом у лінгвістиці, питання про аксіологічний статус лексики високого регістру нерелевантне. Ще І.Р. Гальперін відзначав, що книжні елементи мають лише одне функціональне забарвлення [18: 53]. Вважається, що колоквіалізми й субколоквіалізми характеризуються пейорацією значення, а зміна стилістичного діапазону у бік підвищення сприяє "покращенню значення" [4: 66].

Сучасні дослідження цієї проблеми довели наявність у системі мови колоквіальних меліоративів [6; 7; 8]. Суттєве переважання серед колоквіалізмів одиниць із пейоративною емоційною оцінкою призвело до того, що у питанні про співвідношення функціонально-стилістичного й емоційно-оціночного компонентів "позитивність" однозначно асоціювалась із книжною (високою) лексикою, а "негативність" – із розмовною. Відбувалося ототожнення функціонально-стилістичної належності слова та його аксіологічних характеристик, хоча ні позитивна, ні негативна оцінка не є ознакою якогось певного функціонального стилю.

Таким чином, супернейтральна лексика, як і лексика, що належить до інших стилістичних регістрів, може бути безоціночною й оціночною. Оціночна супернейтральна лексика може мати інтелектуально-логічну оцінку, як позитивну, так і негативну:

<i>Filou</i>	– <u>книжн.</u> аферист, хитрун
<i>Filz</i>	– <u>книжн.</u> скнара
<i>tatendurstig</i>	– <u>книжн.</u> енергійний

Ця лексика може мати також емоційну оцінку, як меліоративну, так і пейоративну:

<i>Nonplusultra</i>	– <u>поет.</u> сама досконалість
<i>Köhlerglaube</i>	– <u>ірон.</u> сліпа, наївна віра

Національно-культурна й лінгвокраїнознавча специфіка іронічного й жартівливого переосмислення лексики настільки яскраво виражена, що часто оцінка не може бути ідентифікована без допомоги спеціальних словників, таких, наприклад, як, "Страноведческие реалии немецкого языка" [19]:

<i>Laubenpieper</i>	– <u>жарт.</u> власник садової ділянки
<i>Pfeffermühle</i>	– <u>жарт.</u> політико-сатиричне кабаре
<i>Polterabend</i>	– <u>жарт.</u> вечірка напередодні весілля, яка часто супроводжується биттям посуду "на щастя" на порозі будинку молодого чи молодої

- Usipeter* – жарт. "незалежні", члени Незалежної соціал-демократичної партії Німеччини (від USP – скорочена назва партії)
- Zopfstil* – ірон. застарілий стиль

Але лексикографи надзвичайно рідко фіксують книжне стильове віднесення слова і його оціночний потенціал разом. Такі приклади одиничні й стосуються окремих лексико-семантичних варіантів слова:

- Ausgebur* – книжн., несхв. породження, витвір
- durchblitzen* – книжн., ірон. промайнути, з'явитися (про думку)
- Froschperspektive* – книжн., ірон. вузький кругозір
- Gulasch* – книжн., жарт. плутанина, безладдя, хаос
- Habit* – книжн., несхв., ірон. шати, убрання
- Hampelmann* – книжн., ірон. маріонетка, безвільна людина, тюхтій

На особливу увагу заслуговують приклади конфронтації емоційних відтінків оцінки у лексикографії:

- Valentine* – ірон., жарг. письмове попередження про звільнення, яке має відбутися, або про виключення за неуспішність
- Valentine* – жарт. любовне послання

Цікаво, що країнознавчий словник, подаючи головне й переносне значення слова, не згадує про його емоційну оцінку, але в дефініції використане слово "жартівливий":

- Valentine* – 2) любовне послання (листівка або картка, яку надсилають у день святого Валентина з любовною символікою, наприклад, із серцем, пробитим стрілою, жартівливими сюжетами й под.)

На думку В.В. Сдобнікова [13: 31], позначки "зневажл.", "презирл." для характеристики емоційного забарвлення слів відповідають і стилістичній інформації, наявній у словах. Йдеться про неприязне ставлення мовця до позначених речей, якостей, явищ. Позначку "несхв." мають лексеми, що передають незадоволення мовця і неприйняття ним позначеної речі.

Ступінь виявлення неприязні й незадоволення може бути досить високим, аж до переведення лексики в розряд лайливої. У стилістичному плані для вираження суто негативної оцінки існують лексеми, позначені "груб.", "вульг.", "лайл.", "derb", "vulg.", "Schimpfwort".

Питання про екстремальний емоційно-оціночний характер цього стилістичного регістру лексики є дискусійним через її номінативну неповноцінність і велику кількість штампів із нівельованою оціночністю. Номінативні можливості цього розряду лексики відносно невеликі, і, вживаючи арготизм, мовець знає, що він вживає не те слово, яким зазвичай називається певне явище дійсності, а сурогат, замітник цього слова. Одним із мотивів вживання арготизмів для емоційної оцінки може бути демонстрація "своєрідного негативізму у мовленнєвій поведінці" [20: 180]:

- Sauleben!*
Doppelt Schwein!
Selber einer! (реакція у відповідь)
Bierwirtphysiognomie!
Das geht ihn einen Dreck an.
Er kümmert sich einen Dreck um Fragen der Mode. [21]

Сьогодні, коли відбувається культурна переорієнтація оціночних характеристик слова, помітним є, з одного боку, прагнення до вживання "престижних" оціночних номінацій (наприклад, книжних, іронічного характеру) з метою соціального символізму, з іншого боку, розширюється (не завжди в номінативних цілях) діапазон функціонування субколективної оціночної лексики з максимальним ступенем етичного й естетичного зниження в осіб, які цілком упевнено володіють літературним стандартом.

Аналізуючи іронічне й жартівливе слововживання, необхідно зазначити, що іронічне має тенденцію при відповідних соціолінгвістичних факторах переходити в емоційний розряд більш різко вираженої пейоративної оцінки. Наприклад, лексична одиниця, яка має позначку "іронічно" та зв'язана з найменуванням особи за національною ознакою:

- Piefke* – ірон. (Nord)deutscher [22]

У словнику "Страноведческие реалии немецкого языка" [19] слово *Piefke* подане з позначкою "зневажл.", що додатково свідчить про деяку хисткість, дифузність системи емоційно-оціночних позначок загалом.

Підсумовуючи проведений аналіз німецької аксіологічної лексики різних стилістичних регістрів, можна зробити висновки про те, що презентація оціночних параметрів лексичних одиниць у тлумачних і двомовних словниках виявляє можливість ідентифікації емоційно-оціночної лексики. Потрібно також констатувати, що функціонально-стильові позначки, накреслюючи сферу функціонування лексичної одиниці, не можуть замінити емоційно-оціночних позначок. Існують певні кореляції між стилістичним регістром слова й оцінкою, проте немає підстав говорити про кореферентність стилістичної й емоційно-оціночної позначок. Проведене дослідження стилістичних параметрів і емоційно-оціночних характеристик слова та їх функціональна диференціація відкривають можливості для подальшого вивчення оціночного потенціалу різних стилістичних регістрів лексики. Пе-

рспективи подальших розвідок у цьому напрямку полягають у комплексному аналізі лексики сучасної німецької мови, яка виражає оцінку, на фоні національно-культурної специфіки номінації. Заслужують на увагу проблеми адекватної презентації цієї лексики в лексикографії, кореляції оціночних номінацій і екстралінгвістичної реальності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Вольф Е.М. Функциональная семантика оценки. – М.: Наука, 1985. – 80 с.
2. Брандес М.М. Стилистика немецкого языка. – М.: Высшая школа, 1990. – 320 с.
3. Fleischer W., Michel G. Stilistik der deutschen Gegenwartssprache. – Leipzig: VEB Verlag Enzyklopädie, 1986. – 432 S.
4. Ризель Э.Г., Шендельс Е.И. Стилистика немецкого языка. – М.: Высшая школа, 1975. – 275 с.
5. Dittmar N. Grundlagen der Soziolinguistik. – Tübingen: Hrsg. von H.Moser, – 210 S.
6. Schippan Th. Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache. – Tübingen: Niemeyer, 2002. – 305 S.
7. Schlieben-Lange D. Soziolinguistik. Eine Einführung. – Stuttgart: Verlag W.Kohlhammer, 1991. – 123 S.
8. Ретунская М.С. Английская аксиологическая лексика. – Нижний Новгород: Изд-во НГУ, 1996. – 272 с.
9. Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка. – Л.: Просвещение, 1981. – 295 с.
10. Арутюнова Н.Д. К проблеме функционирования типов лексического значения. – М.: Наука, 1980. – 245 с.
11. Скребнев Ю.М. Очерк теории стилистики. – Горький: Изд-во ГГПИИЯ, 1975. – 360 с.
12. Braun P. Tendenzen in der deutschen Gegenwartssprache. – Stuttgart: Verlag W.Kohlhammer, 1987. – 325 S.
13. Сдобников В.В. Проблемы передачи функций стилистически сниженной лексики в переводе художественного текста. – М.: Высшая школа, 1992. – 187 с.
14. Словник української мови в десяти томах. – К.: Наукова думка, 1970.
15. Немецко-русский словарь / Лейн К. – М.: Русский язык, 1992. – 1040 с.
16. Большой англо-русский словарь в двух томах / Под рук. д. филолог. наук, проф. Гальперина И.Р. – М.: Русский язык, 1987.
17. Французско-русский словарь / Сост. проф. Ганшина К.А. – М.: Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1960. – 1150 с.
18. Гальперин И.Р. Очерки по стилистике английского языка. – М.: Изд-во лит. на иностр. языках, 1958. – 315 с.
19. Куликов Г.И., Мартиневский В.И. Страноведческие реалии немецкого языка. – М.: Высшая школа, 1986. – 267 с.
20. Девкин В.Д. Немецкая разговорная речь: Синтаксис и лексика. – М.: Международные отношения, 1979. – 185 с.
21. LGW. Langenscheidts Großwörterbuch / Herausgeber Prof. Dr. Dieter Götz, Prof. Dr. Günther Haensch. – Berlin und München: Langenscheidt KG, 2001. – 1218 S.
22. Deutsches Universalwörterbuch / Unter Leitung von Drosdowski G. – Mannheim, Wien, Zürich: Dudenverlag, 1989. – 1816 S.

Матеріал надійшов до редакції 8.12.2004 р.

Соколовская С.Ф. Стилистические параметры и эмоционально-оценочные характеристики слова.

В статье проанализирована специфика немецкой аксиологической лексики различных стилистических регистров, которая отображает оценочное отношение коллектива к тому, что стоит за словом. Анализ оценочной специфика слова осуществляется в статье в тесной взаимосвязи с психологическими, философскими, социально-культурными факторами на фоне реально существующей лингвистической картины.

Sokolovska S.F. Stylistic Parameters and Emotional-Evaluative Characteristics of the Word

The specific aspects of German axiological lexis of different stylistic registers are analysed in the article. This lexis reflects evaluative attitude of language users towards the meaning of the word. The analysis of evaluative characteristics of the word is realised in the article in close connection with psychological, philosophical, social and cultural elements of the existing linguistic reality.